

Mezei Judit
Nehézségek Paul Celan versei
fordítása közben

A fordítás nagy nehézsége, hogy éppen a költészet az, ami elveszhet közben. Ha egy vers lefordíthatatlan, akkor lehetséges, hogy jobb lenne nem lefordítani. Talán nem véletlen, hogy az eddig megjelent két Celan-kötetben nem találjuk a következő versek fordításait (Lator László, Marno János). Paul Celan három versét kultúrtörténeti érdekességük miatt fordítom magyarra, meggyőződésem, hogy fontosak, ugyanakkor olyan nyelvi nehézségek jelentkeztek a fordítás közben, melyekről érdemes pár szót szólni.

I. FRANKFURT, SZEPTEMBER

Már Celan neve is enigmatikus, a bukovinai zsidó költő eredeti neve Antschel volt, ennek anagrammájából alakította ki költői nevét. Érdekes, hogy a század másik híres kelet-európai zsidó írója, a Csehországban élt Franz Kafka eredeti zsidó neve Amtschel volt. A két név közti hasonlóság sem teljesen véletlen, Celan anyai felmenői Csehországból származtak.

Ha megfejtjük Kafka választott nevének értelmét, az angol *cough-caw* köhögős-krákogós szót találjuk benne, ami kultúrtörténetileg azért érdekes, mert tudjuk, hogy tüdőbeteg volt. Kafka a cseh nyelvben csókát jelent, így fordítóként, Celan *Frankfurt, szeptember* c. versében a csóka szónál Kafkára való utalást láthatunk a versben, melynek végén a hang elakadásáról beszél Celan, ami nem hagy kétséget arról, hogy a vers Kafka emlékét idézi. Sőt a pszichoanalitikus megközelítés, amit lehetővé tesz Freud alakjának megidézése a versben, megengedi a „bogár”-álom átfedését Kafka *Átváltozás* című novellájával, melyben a főhős, Gregor Samsa megfoghatatlan bogárrá változik át. Azt is tudjuk, hogy Kafka élete végén megcsukló hangon tudott csak beszélni, gégeszűkület is kínozza.¹

FRANKFURT, SEPTEMBER

Blinde, licht-
bärtige Stellwand.
Ein Maikäfertraum
leuchtet sie aus.

Dahinter, klagegerastert,
tut sich Freuds Stirn auf,
die draußen
hartgeschwiegene Träne
schießt an mit dem Satz:
»Zum letzten-
mal Psycho-
logie.«
Die Simili-
Dohle
frühstückt.

Der Kehlkopfverschlußlaut
singt.

(Fadensonnen, 1968)

FRANKFURT, SZEPTEMBER

Vak, fényvédő
paraván.
Katicabogárálom
világlik belőle.

Mögötte vádtól redőzve
Freud emeli meg homlokát,
a keményen eltitkolt
könnyek mögül,
e mondattal zárja szavait:
„hagyjuk utoljára
a pszichológiát”

A csóka-álnév
rejtőzködője
reggelizik.

Gégeszűkületéből halkan
tör fel
a dal.

2. EGYSZER

Komoly nyelvi nehézségek adódnak néhány versének fordításánál. 1967-es verse, az *Einmal* lefordíthatatlan szójátékot, groteszk nyelvi fordulatot tartalmaz.

EINMAL
da hörte ich ihn,
da wusch er die Welt,
ungesehn, nachklang,
wirklich.

Eins und Unendlich,
vernichtet,
ichten.

Licht war. Rettung.

(Atemwende, 1967)

EGYSZER
mikor őt hallottam,
éppen a világot mosta,
láthatatlanul, éjhosszan,
így igaz.

Egyszer és végtelenül
megsemmisültünk,
lettünk.

Fény volt. Menekvés.

Az Ich személyes névmást ragozza igeként többes számú Imperfekt alakban. Az angol fordítások kétféleképpen birkóznak meg a feladattal:

1. Ied (simple past) (Michael Hamburger)
2. were I'ing (past continuous) (Joachim Neugroschel)²

Bár mindkettő grammatikailag imitálja saját nyelvén az Ichten szó alakját, jelentésük éppúgy megfejtendő, mint a német eredetinek. Magyarul a legjobb imitáció az Éntünk lehetne, de nyelvértékünk tiltakozik a szó használata ellen.

Pető Zsolt *A celani fuga* című tanulmányában foglalkozik e vers értelmezésével. A héber nyelv sajátosságaira hívja fel a figyelmet, mely nyelv a magyarhoz hasonlóan ragozó, deklináló nyelv. „Ilyen »szójáték« például – írja Pető Zsolt fent említett tanulmányában – az *Atemvende* kötet *Einmal* című versében olvasható. Az Ich-ből keletkezik az ige: ichen, ebből pedig az imperfekt forma: ichten. Az idézet: »Einmal, / da hörte ich ihn, / ichten, / Licht war. Rettung.« (»Egyszer / amikor hallottam őt / Én létezem / Fény volt. Szabadulás.«)³

De: a *vernichtet* egyes szám 3. személyű alak (ezt a sort Pető Zsolt kihagyja), tehát ő megsemmisít, az én többes szám múlt idejű alakban áll, melyiket kellene megtartani? Mi a fontosabb: a rím vagy a mondandó igazsága? Mindkettő, így inkább a *vernichtet* szót fordítom többes számú alakra, így a „lettünk”, tehát az Én és a többi Én – a megmaradókra utalás – fontosabb szerephez jut. Végül csak az Én-ek maradnak a halállal szemben. Groteszk nyelvi forma, tehát nem tragikus, hanem nyelvi játék, játék a szóval, a rímmel, éppen ezért a rímről sem lehet lemondani.

Igaz, hogy a héber nyelv és a magyar is deklináló, de a héber *ani* (én) és *anabnu* (mi) szó, bár azonos gyökerű, éppúgy, mint a magyar én és mi, a héber nem ragozza igei alakban a személyes névmást. A magyar nyelvtől is idegen ez a szóhasználat, szó szerint Éntünk. Tehát értelmezésem szerint, az Éntünk jelentése nem lehet más, mint az, hogy az Én mint közösség fennmaradt. Ha elgondolkodunk azon, hogy a vers a holokauszt képével indít, és mégis mámoros megmaradást hirdet a végén, akkor eszünkbe juthat, hogy az 1967-ben írt verse az 67-es izraeli–arab hatnapos háború miatti aggodalmának feloldódását üzeni. Így a Lettünk szó értelmileg és érzelmileg jobban megfelel az üzenetnek, mint a grammatikailag helyesebb Éntünk.

Tudjuk, hogy bár Celan politikával nem foglalkozott, 1967-ben, a hatnapos háború idején Párizsban részt vett az Izrael mellett tüntetők között. Nem sokkal ezután utazott életében először Izraelbe.

3. HAUT MAL

Kisebb probléma a német nyelvnek az a tulajdonsága, hogy a melléknévragozás jelzi a jelzett szó nemét. A *Haut mal* c. vers megszólítottja biztosan egy asszony. Hiteles fordításként, mivel a magyar nyelv a melléknévvel nem képes a nemre utalni, meg kell változtatni a szöveget, utalni kell a nemre, az angol fordítás a „she” személyes névmással oldja meg ezt a problémát⁴, magyarul ez sem működik, az ő személyes névmás mindkét nemű lehet. Ezért véleményem szerint a versbe magyarul be kell illeszteni az asszony szót, mert az értelmezés szempontjából nem mindegy, hogy a vers megszólítottja nő vagy férfi.

HAUT MAL

Unentsühnte.
Schlafsüchtige,
von den Göttern Befleckte:

deine Zunge ist rußig,
dein Harn schwarz,
wassergallig dein Stuhl,

du führst,
wie ich,
unzüchtige Reden,

du setzt einen Fuß vor den andern,
legst eine Hand auf die andre,
schmiegst dich in Ziegenfell,

du beheiligst
mein Glied.

EPILEPSZIA

Nem bűnhődő.
Alvásfüggő asszony,
istenek megjelöltje:

nyelved kormos,
vizeleted fekete,
székleted epétől vizes,

hozzám hasonlóan
közönséges
a szavad,

átteszed egyik lábadat a másikon,
átkarolod egyik keziddel a másikat,
kecskebunda alá bújsz,

áldást mondasz
tagjaimra.

(*Fadensonnen*, 1968)

A német nyelvben a címet adó szó nem létezik. *Haut-bär*, *Muttermal*: anyajegy, *Denkmal*: emlékmű, ezeknek a szavaknak a keveréke lehet, vagy létezik a másik megoldás, a szerző, aki Franciaországban élt, francia címet adott a versnek, franciául az *haut mal* régies neve az epilepsziának. E lehetőség választásához az ad alapot, hogy ebben az időben Celan többször pszichiátriai kezelés alatt állt.

A német nyelvben az első strófa megszólítottja nőnemű alakban áll, tehát a vers megszólítottja nő.

A Te sosem konkrét személy, hanem vagy saját maga (önmegszólító versek sokaságát írta Celan, mintegy beszédfolyamként saját magához), vagy verseinek megszólítottja értelmezhető még a holokausztot túlélő másikként.

Ezt Celan korai szerelme, az osztrák író, a Gruppe 47 tagja, Ingeborg Bachmann is tudta, amikor a „sötét szavakat mondunk” sort nem a szerelem végének értelmezte, hanem e sort idézve a *Malina* című regényében, Kagran hercegnő történetében éppen a holokausztról beszélgetnek az idegennel, aki a regényben Celan hasonmása.⁵

Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az egész celani életmű a holokauszt emlékműve.

JEGYZETEK

¹ Lásd pl. Felstiner: *The limits of language (Celan Seminar)* és <http://www.languagehat.com/archives/000914.php>

² Ugyanott.

³ Pető Zsolt: A celani fűga. In: *Gond*, 1999.

⁴ Hamburger, Michael, tr.: *Poems of Paul Celan*. London: Anvil, 1995; also *Selected Poems*. London: Penguin, 1996

⁵ Ingeborg Bachmann: *Malina*. Regény. Ford. Pete Nóra.